

CÂBÎ

(جابى)

Osmanlılar'da vakıflara ait
kira ve gelirleri toplayan görevli.

"Mal ve haraç toplamak" anlamına gelen Arapça **cebee** kökünden türetilmiştir. Osmanlı öncesi İslâm ve Türk devletlerinde haraç ve vergi toplayan görevlileri ifade etmekte iken Osmanlılar'da erken dönemlerden itibaren daha çok vakıf gelirlerini toplayanlar için kullanılmıştır.

Osmanlılar'da küçük vakıfların, özellikle aile (zürri) vakıflarının bütün idaresi mütevelliler tarafından yürütüldüğü halde büyük vakıfların idaresinde nâzır, mütevellî, câbî veya kâtip gibi birçok görevli hizmet yapardı. Statüleri, özellikleri ve ücretleri vakfiyelerdeki hükümlerle belirlenen câbîlerin tayin, azil, teftiş gibi her türlü idarî ve hukukî işleri vakfın bulunduğu yerin kadısı aracılığı ile yürütülür, değişikliklerle ilgili olarak ayrıca merkezî idareden berat verilirdi. Câ-

bîlerin yaptığı işe **cibâyet** denilirdi. Orta büyüklükteki vakıfların gelirlerini toplamak için bazan bir câbî tayin edildiği gibi bazan da birbirine yakın iki veya daha çok vakfın gelirlerini yine bir câbî toplar, bu iş için her iki vakıftan cüzi ücretler tahsis edilirdi.

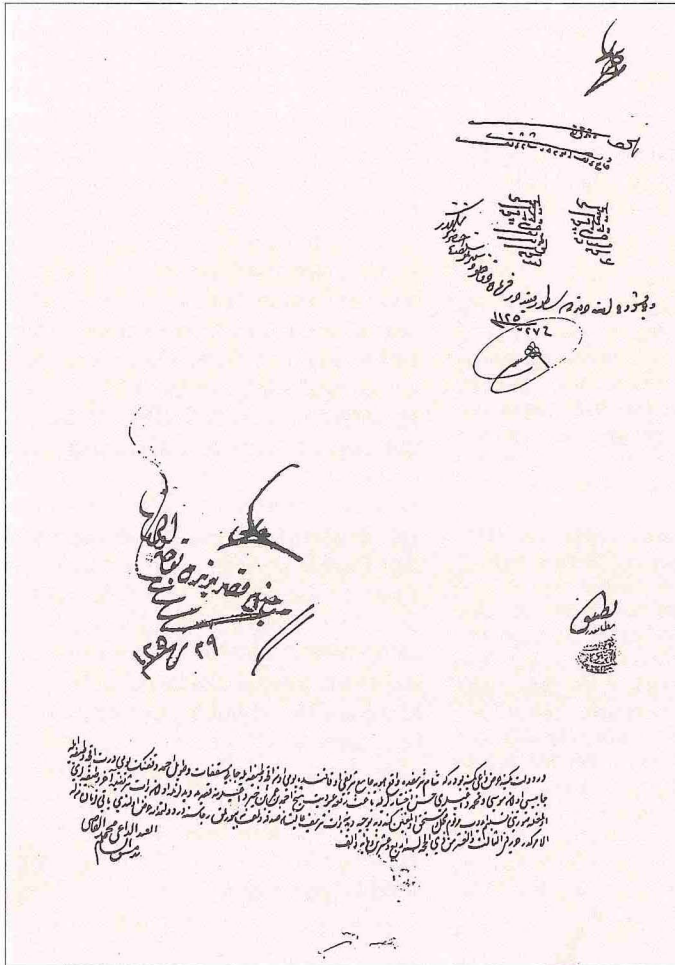
Padişahlara, vâlîde sultanlara ve sadrazamlara ait büyük vakıflarda ise sayıları yirmi yirmi beşe varan câbîler bulunurdu. Meselâ Fâtih Külliyesi'ne ait muhasebe defterinde, vakıf hamamların icarları ile Çorlu, Silivri, Rodos gibi birbirinden uzak yerlerdeki vakıf arazilerin gelirlerini toplayan ve her biri günde 3-4 akçe alan on beş kadar câbînin adı geçmektedir (Barkan, İFM, XXIII/1-2, s. 323-324). 1489-1491 yıllarına ait muhasebe defterlerine göre, Fâtih Sultan Mehmed evkafından olan Ayasofya Camii ve Eyüp Sultan Türbesi'ne ait vakıf bezzâzistan, bozahâne ve İstanbul'daki **mu-kâtaa***larla Galata, Sultanpazarı, Tah-takale ve Dikilitaş'ta bulunan vakıf dükkân ve evlerin kiralalarını toplamak üzere her biri günde 4 akçe alan on bir câbî

bulunuyordu. Aynı şekilde Süleymaniye Külliyesi'ne ait vakıf arazi ve dükkânların gelirlerini toplayan ve her biri günde 5-6 akçe alan yirmi beş câbî görev yapmaktaydı (Barkan, VD, IX, 137-139). Ayrıca Vezîriâzam Atık Ali Paşa'nın ülkenin çeşitli bölgelerinde dağınık vaziyette bulunan vakıf arazileriyle iş yeri ve evlerinin gelirlerini toplamak üzere birçok câbînin bulunduğu ve her birine günde 5 akçe ücret ödendiği bilinmektedir.

Uzak yerlerdeki vakıf arazi gelirlerini toplayan veya câbîlerin topladığı vakıf gelirlerini vakıf merkezine getiren görevlilere atlı olmaları dolayısıyla **câbî-i sūvârî** deniliyordu. Nitekim Atık Ali Paşa vakıflarında günde 6 akçe alan bir, Sadrazam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa vakıflarında ise iki câbî-i sūvârî görev yapmaktaydı. Öte yandan yine genellikle büyük vakıflarda sadece dükkân, han, hamam, ev gibi vakıf binaların gelirlerini toplamakla görevli câbîlere **câbî-i mūsakkafât** adı veriliyordu. Meselâ Şam Kadısı Mehmed'in Dîvân-ı Hümâ-yun'a gönderdiği 1124 (1712) tarihli bir arzında, Şam Emeviyye Camii mūsakkafât câbîsi ile Tavîl Ahmed vakfı câbîsi olan Mūsâ ve Mehmed'in kendi rızâları ile câbîlikten ayrılmalari üzerine bu görevin Şeyh Ahmed b. Ömer'e verilmesi istenmekteydi.

Câbîler vakfın büyüklüğüne, iş hacmi-ne ve malî imkânlarına göre 1 ile 10 akçe arasında yevmiye alırlardı. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde pek çok örneğine rastlandığı gibi bu ücret vakfiyelerde çok defa günlük (yevmî), bazan da aylık veya yıllık olarak belirtilirdi. Ayrıca yevmî ücrete ilâve olarak aynı ödeme de yapılabilirdi. Nitekim 997 (1589) tarihli berat ile Bursa İsâ Bey evkafı câbîliğine tayin edilen Mehmed Halife'ye yevmî 3 akçe ücretin yanı sıra yılda 3 müd buğday ve 3 müd arpa tahsis edilmişti (Ongan, *Ankara'nın 2 Numaralı Şer'iyye Sicili*, s. 58). Yine Konya'da Şeyh Sâdeddin Camii evkafı câbîsinin ücreti günde 2 akçe, yılda bir hisse buğday ve arpa idi (Konya Şer'iyye Sicilleri, B. 24/184-3). Câbîler kendilerine ayrılan bu belirli ücretler yanında boşalan vakıf gayri menkullerin kiraya verilmesi, el değiştirmesi gibi işlemlerden elde edilen gelirlerin (mahlûlât muacceleşi) yarısından mütevellî ve kâtiplerle birlikte bir pay alırlardı.

Câbîler vakıf gelirlerinin toplanması sırasında birçok problemle karşı karşı-

Şam kadısının
Şam Emeviyye
Camii evkafının
mūsakkafât
câbîliği ile
ilgili arzi

ya kalıyorlardı. Bilhassa zamanında tahsil edilemeyen gelirlerin daha sonra toplanması kolay olmuyordu. Bilhassa Selâtin ve Haremeyn evkafı gibi büyük vakıflarda bu gibi paraların tahsili, mütevellîye teslimi, özellikle görev devri sırasında birçok sıkıntıya yol açıyordu. İstanbul Haremeyn Evkafı Müfettişliği Mahkemesi sicillerinde bu meselelere dair pek çok örnek bulunmaktadır: 1619'da Haremeyn evkafı mütevellisi dergâh-ı âlî kapıcılarından Hasan Bey ile aynı evkafın câbisi dergâh-ı âlî kapıcılarından Eyüp Bey arasındaki bir davada, câbî Eyüp'ün önceki mütevellî Hamza Bey zamanında topladığı 838.693 akçeyi vakfa teslim ettikten sonra eski mütevellî döneminden kiracıların zimmetinde kalan 241.320 akçeyi toplayıp yeni mütevellî Hasan'a verdiği, fakat eski mütevellî ile yeni mütevellî zamanlarına ait kiracılar üzerinde 237.383 akçe görüldüğü, bunun üzerine câbî Eyüp ile mütevellî Hasan'ın birlikte kiracıları tek tek dolaşıp hepsine borçlarını kabul ettirdikleri, sonra da câbî Eyüp'ün vakıfla ilgisinin kalmadığı, mahkemede düzenlenen ibrâ hüccetiyle şahitler huzurunda tescil edilmişti.

Öte yandan para işleriyle uğraşmaları, vakıfların idaresinde sık sık görülen suistimallerde câbileri ön plana çıkarmıştır. Vakıfların çoğaldığı XVIII ve XIX. yüzyıllarda icâreteyn* uygulaması dolayısıyla muameleler çok karmaşık şekiller almış, mütevellî ve câbilerin isimleri birçok yolsuzluğa kanışmıştır. Hatta bu yüzden sık sık azledilmişler veya adli takibata uğramışlardır. Mütevellî ile câbînin kendi aralarında anlaşmaları halinde kolaylıkla yapılabilen bu tür suistimal ve yolsuzlukların ortaya çıkması halinde davalara doğrudan doğruya mahallî kadılar tarafından bakılırdı. Şer'iyye sicillerinde vakıf suistimalleriyle ilgili pek çok dava kaydına rastlanır. Ayrıca çeşitli sıkıntı ve huzursuzluk dönemlerinde geniş kitlelere gönderilen âdâletnâmelerde de zaman zaman câbilerin uygunsuz davranışlarına temas edilmiştir. Özellikle vakıf reâyâsının bir timar arazisi içerisinde bulunması, câbîlerle sipahiler arasında gelirlerin tahsili bakımından birçok probleme yol açmıştır (Uluçay, XVIII. ve XIX. Asırlarda Saruhan, s. 191-195).

Câbîlerle ilgili çeşitli konular ve özellikle vakfiye şartları ile uygulamadaki farktan doğan ihtilâflar da pek çok fetvaya konu olmuştur. Fetvalarda vakfiye

Sam Emeviyye
Camii'nin
evkafının
müsakkafât
câbiliği
hakkında
düzenlenmiş
berat
sureti

şartlarına riayet esas alınmıştır. Sun'ullah Efendi bir fetvasında, vakfiyede kıtâbet ve cibâyet ayrı ayrı kişilere şart edildiği halde bunu bir şahsın uhdesinde toplamanın mümkün olup olmaya-çağı sorusuna olumsuz cevap vermiştir. Ancak vakfiyede "nâ-meşrû" şartların bulunması ve böylece vakfın zarar görmesi söz konusu ise o zaman alınan fetva ile değişiklik yapılabilirdi. Nitekim Ebüssuud Efendi bir vakfiyede yer alan böyle bir şartın dikkate alınmayacağına dair fetva vermişti.

1826'da Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kurulmasıyla câbîlikler kısıtlanmış, Tanzimat'tan sonra da câbîlik kaldırılarak bu işler için tahsildarlar görevlendirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Konya Şer'iyye Sicilleri, B. 24/184-3; BA, Cevdet-Evkaf, nr. 184, 229, 257; İstanbul Şer'iyye Sicilleri Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği Mahkemesi, nr. 1, s. 49-50; İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri 953 (1546), tür.yer.; Halit Ongan, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili, Ankara 1958, bk. İndeks; a.mlf., Ankara'nın 2 Numaralı Şer'iyye Sicili, Ankara 1974, bk. İndeks; Uluçay, XVIII. Asırda Saruhan, s. 123; a.mlf., XVIII. ve XIX. Asırlarda Saruhan, s. 191-195; Mehmet İpşirli, İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi 1 nolu Evkâf-ı Hümâyün Defteri (lisans tezi, 1970), İÜ Ed.Fak., s. 55; a.mlf., "Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi", TED, XIII (1987), s. 240; M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi Fetvaları, İstanbul 1983, s. 81; Ömer Lütfi Barkan, "Fatih Camii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", İFM, XXIII/1-2 (1963), s. 323-324; a.mlf., "Ayasofya Camii ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", a.e., XXIII/1-2 (1963), s. 354; a.mlf., "Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", VD, IX (1971), s. 137-139.

MEHMET İPŞİRLİ

CÂBİR b. ABDULLAH

(جابر بن عبدالله)

Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh
b. Amr b. Harâm el-Ensârî
(ö. 78/697)

En çok hadis rivayet eden
sahâbîlerden biri.

Hicretten on altı yıl önce (607'de) Medine'de dünyaya geldi. Hazrecoğulları'nın Benî Seleme kabilesinden olup Ebû Abdurrahman ve Ebû Muhammed kün-yeleriyle de anılır. Babası Uhud Gazvesi'nde ilk şehid düşen sahâbî Abdullah b. Amr b. Harâm, annesi Resûlullah'a biat eden kadın sahâbîlerden Enîse (Üneyse) bint Aneme'dir. Nübüvvetin on üçüncü yılında (622) yapılan İkinci Akabe Biati'na babası ile birlikte katılan Câbir yetmiş kişilik heyetin en küçük üyesi idi. Söylediğine göre o zaman henüz taş bile atamayacak kadar küçük bir çocuktü. Onun Bedir Gazvesi'nde bulunduğu ve suların azlığı sebebiyle kuyuya girerek kovaları doldurduğu kendisinden rivayet edilmekte ise de (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 141), sahih rivayetlerden anlaşıldığına göre (Müslim, "Cihâd", 145) bu gazvede bulunmamıştır. Çünkü yedi (veya dokuz) kız kardeşine bakacak kendisinden başka kimseleri bulunmadığı için savaşlarda babası onu kardeşlerini kollamakla görevlendirmiş, Uhud Gazvesi'nde babası şehid düşünceye kadar hiçbir gazveye katılmamıştı. Bundan sonra hiçbir gazveyi kaçırmayan Câbir'in iştirak ettiği ilk gazve, Uhud Gazvesi'nin hemen ardından düşmanları kovalamak üzere yapılan Hamrâülesed Gazvesi idi. Bu gazveye sadece bir gün önce Uhud'da çarpışmış olanlara katılma izni verildiğini öğrenince Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak kızkardeşlerine bakma mecburiyeti dolayısıyla savaşa iştirak edemediğini söyledi ve ondan özel izin aldı. Daha sonra ise Resûl-i Ekrem'le birlikte on dokuz gazveye katılmıştır. Hudeybiye'de Beyâtürri'dân'da bulunmuş ve Hz. Peygamber'in orada bulunan 1400 kişiye hitaben, "Bugün sizler yeryüzünün en hayırlı insanlarıdır" (Buhârî, "Megâzi", 35) dediğini rivayet etmiştir. Hayatının son yıllarında bu olaydan söz ederken, eğer gözlerini kaybetmemiş olsaydı altında biat ettikleri ağacı gösterebileceğini söylemiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Câbir'in muhtelif savaşlara katıldığı ve özel